

Villu Kõve: kohtureformi eesmärk on kiirem ja kvaliteetsem õigusemõistmine

Riigikohtu esimees Villu Kõve kirjutab, et aastaid mõlgutatud kohtureform peaks tagama inimesele tõhusama, kvaliteetsema, ettearvatavama, kiirema ja säästlikuma, kuid endiselt kodulähedase kohtutee. Kohtunikule toob see kaasa spetsialiseerumisvõimaluse, aga ka paindliku üleriigilise jagamissüsteemi, mis võimaldab ühtlustada töökoormust, lihtsustada asendamist ja vältida asjade kuhjumist. Jääb üle loota, et mõtted saavad seaduseks ning ühiskonna muutustega kaasas käiv Eesti kohtusüsteem on eeskujuks teistele riikidele.

1. Õigusemõistmise seis

Õigusemõistmine on üks riigi **tuumikfunktsioonidest**, milleta ei toimiks riigikorraldus, majandus ega ühiskond tervikuna. Õigusemõistmine ja kohtukorraldus on traditsiooniliselt stabiilne ega peaks alluma poliitilistes tõmbetuultes tehtavatele muudatustele. Seepärast on need olulisel määral paika pandud juba põhiseaduses, tagamaks ennekõike õigusemõistmise sõltumatust, aga ka tõhusust ja autoriteeti.

Siiski ei paikne kohtusüsteem väljaspool ühiskonda ega saa arvestamata jätta üldisi trende ja muutusi, vaid peab sellega kohanduma, et õigusemõistmise teenus oleks kvaliteetne, jätkusuutlik ja kättesaadav ka edaspidi. Kohtusüsteemi ümberkorraldamisel tuleb mõistagi olla ettevaatlik ja hinnata muudatuste pikemaajalist mõju.

Eesti kohtusüsteem on eriti paljude teiste riikidega võrreldes iseenesest **heas seisus**. Tagatud on korrakohane ja sõltumatu enamusele kättesaadav õigusemõistmine, ulatuslik kohtuvõrk, kohtuasjade lahendamine enamasti mõistliku aja jooksul ja ka professionaalselt, mida kinnitab mh esimese astme kohtu lahendite madal edasikaebeprotsent, aga ka vaid üksikud negatiivsed hinnangud Euroopa Inimõiguste Kohtus (EIK). Samuti on Eesti kohtusüsteem paljude Euroopa riikidega võrreldes üldiselt paremini digiteeritud – vähemalt veel praegu. Kohtusüsteem on uuringute järgi avalikkuse silmis suure usalduskrediidiga, kohus on nähtaval, korraldab avalikke istungeid veebiülekanadena, kohtunikud selgitavad lahendeid jne.

Seega, justkui ei ole põhjust suuremaks nurisemiseks. Paraku ei saa aga jääda loorberitele puhkama, sest mitmed **trendid** on negatiivse suundlusega, mis võib pikemas perspektiivis tähendada senise seisu olulist halvenemist. Meie kuvand edukast ja tõhusast kohtusüsteemist on murenemas. Menetlustähtjad on jätkuvalt pikenemas ja kohtute jõudlus kahanemas ning seda olukorras, kus tsiviilasjade hulga aastaid tagasi alanud kasv on praktiliselt peatunud ja süüteasjade koguarv on aastaid vähenenud.¹ Maakohtus tuleb oodata tsiviilasjas sisulist

¹ Andmed on võetud maa-, haldus- ja ringkonnakohtute interaktiivselt menetlusstatistika [veebilehelt](https://aastaraamat.riigikohus.ee/maa-haldus-ja-ringkonnakohtute-2024-aasta-menetlusstatistika-tookoormusmetoodika-pohimotete-alusel/) (09.05.2025). Vt K. Luha. Maa-, haldus- ja ringkonnakohtute 2024. aasta menetlusstatistika töökoormusmetoodika põhimõtete alusel. Kohtute aastaraamat 2024. – <https://aastaraamat.riigikohus.ee/maa-haldus-ja-ringkonnakohtute-2024-aasta-menetlusstatistika-tookoormusmetoodika-pohimotete-alusel/> (09.05.2025).

lahendust keskmiselt veidi üle aasta ja haldusasjas veidi alla aasta. Mahukad kriminaalasjad kestavad kohtus keskmiselt ligi kolm aastat. Haldusasju on viimastel aastatel ka oluliselt lisandunud. Märkimisväärselt on suurenenud menetluse venimisest tingitud kaebuste ja distsiplinaarasjade hulk.

Kohtute digiteerimise areng on toppama jäänud. Kohtuinfosüsteemi senisel kujul uut arenguhüpet tekitada ei ole võimalik, kuna see ei ole andme- vaid dokumendipõhine. Selle raames ei ole võimalik tehisintellekti süsteemselt ja efektiivselt kasutada. Süsteemi tsentraalne riiklik arendamine kestab ebamõistlikult kaua ega ole osutunud jätkusuutlikuks. Teiste riikide intelligentsed digilahendused on meist juba ette läinud.

Kohtusüsteemi usaldusväärsus on küll suur, kuid paraku samuti langustrendis, olles aastaga vähenenud 71%-lt 65%-le. Ehkki Eesti kohta on EIK-s tehtud võrdlemisi vähe negatiivseid lahendeid, on kaebuste suhteline arv (0,71 kaebust 10 000 inimese kohta) märksa suurem Euroopa Nõukogu liikmesriikide keskmisest (0,38 kaebust 10 000 inimese kohta).

Kvaliteetne õigusabi ei ole paljudele kättesaadav. Kohtuväline lepitusmenetlus ei ole tõhusalt käivitunud.

Erinevalt paljudest teistest Euroopa riikidest on kohtute roll endi haldamisel väike, kandev osa on eelarveliste ja korralduslike küsimuste otsustamisel jätkuvalt täitevvõimul, konkreetsemalt Justiits- ja Digiministeeriumil (JDM).

2. Avalikkuse ootused õigusemõistmisele ja muutused ühiskonnas, õigusemõistmise kallinemine

Ilmselt on ühiskonnas kasvanud ootused nii õigusemõistmise kättesaadavusele, kohtumenetluse kiirusele kui professionaalsusele, aga ka kohtu avatusele, menetluse avalikkusele ja lahendite selgitamisele. Avalikkuses tajutakse teravalt võimalikku lahendite ebaõigsust ja isikute (ka näilist) erinevat kohtlemist. Kohtunikelt oodatakse kõikvõimalike normide perfektset tundmist ja kohati suisa üliinimlikku tarkust ja ettenägelikkust ning eeldatakse ka suuremat isiklikku vastutust ebaõigete lahendite või menetluse venimise eest. Seda kõike olukorras, kus senise töökorralduse ja süsteemiga ei ole võimalik neile ootustele objektiivselt vastata. See on omakorda toonud kohtu tegevuse suurema avalikkuse tähelepanu ja kriitika alla, põhjustades (tihti ka ebaobjektiivseid) rünnakuid, eriti sotsiaalmeedias.

Kõige selle taustal ühiskond muutub. Rahvastik väheneb ja vananeb, riigi võimalused avalike teenuste osutamiseks pigem kahanevad. Tähelepanuta ei saa jätta, et riigi rahaline panus kohtusüsteemi finantseerimisse on pidevalt tõusnud, kuid sisuliselt saab ühiskond proportsionaalselt suurema raha eest üha vähem õigusemõistmist. Ajavahemikul 2020–2024 pikenesid menetlusajad maakohtutes keskmiselt 11% (sh tsiviilasjades 27%), halduskohtutes 21% ja ringkonnakohtutes 44% (sh haldusasjades 62%). Kohtuasja lahendamise inimressurss on maakohtutes läinud 85% kallimaks kui 2020. aastal. Samas on kohtunike kohtade arvu suurendamine olnud viimastel aastatel põhiliseks korralduslikuks võtteks töökoormuse

vähendamisel. Üks eluaegse kohtuniku ametikoht esimese astme kohtus maksab riigile täna ca 100 000 eurot aastas, koos juristi ja sekretäriaga ligi 170 000 eurot aastas. Seega tuleb iga uue kohtunikukoha loomist tõsiselt kaaluda. Lisaks sellele, et kohtusüsteemi mehhaaniline suurendamine on kallis, on see ka ajamahukas. Ainuüksi kohtuniku koha komplekteerimine võtab aega minimaalselt üheksa kuud ja keskmiselt kolm kuni viis aastat kulub selleks, et noorkohtunik saavutaks kogenumate kolleegide töötaseme. Seega paariaastaste koormuste kõikumiste puhul on uue eluaegse kohtunikukoha loomine ebaefektiivne lahendus. Võttes arvesse ka kohtunikuametisse sobivaks tunnistatud juristide arvu vähenemist viimastel aastatel, on selge, et endiste korralduslike võtetega kohtusüsteemi inimressurssi arendada ei saa.

Samas on oluliselt paranenud digitaalsed võimalused kohtuga suhelda, ka kohtuistungitel osaleda. Sõitmine avalike teenuste tarbimiseks ei ole sama keeruline ja kulukas kui 20 aastat tagasi. Ühiskonnas on ootus tehisintellekti kasutuselevõtuga avaliku teenuse osutamist oluliselt tõhustada.

3. Probleemid kohtukorralduses, kohtuhalduses ja kohtumenetluses

Jätakuvalt ei ole ühest arusaama kohtute jõudluse vähenemise põhjustes. Lisaks asjade mahukamaks ja keerulisemaks muutumisele on selleks tõenäoliselt nii jätkuv põlvkonnavaheetus kui ka kohatised puudujäägid töökorralduses, sh kohtunike ebaühtlane koormus. Uued kohtunikud vajavad aega sisseelamiseks, pensioneeruvad kohtunikud teevad tööd vaid osaliselt.

Negatiivselt on kohtusüsteemile mõjunud üldine ühiskondlik ebastabiilsus, vastuolulised reformisõnumid, võimalike kokkuhoiumeetmetena eelarve kärpimine, kohtumajade sulgemine või sulgemise plaan, inimeste koondamise oht. Palkade indekseerimise jätkuv pidurdamine vastuolus varasemate lubadustega on põhjustanud meelepaha ja kohtuvaidluseid. Kohtunikud on stressis, ulatuslikult on kasvanud ka menetlusosaliste rahulolematuse, mis väljendub rohketes distsiplinaarmenetluse algatamise avaldustes. Lisaks menetluste venimise kohta esitatud kaebustele on lisandunud kaebusi, mis puudutavad kohtunike käitumist menetlusosalistega. Kõikide kohtute esimeestele laekus distsiplinaarmenetluse algatamise taotlusi 2024. aastal kokku üle 200, millest enam kui pooltes väljendati rahulolematust menetluse kestusega.

Kohtukorralduses on näha põlvkonnavahest konflikti erinevates ootustes organisatsioonikultuurile, kus uue põlvkonna esindajad eelistavad tihti suuremat avatust ja koostööd kolleegidega, tegevuse koordineerimist ja tuge, eeldavad asjadega põhjalikumalt ja süstemaatilisemat tegelemist. Suur hulk n-ö noorkohtunikke vajab sisseelamiseks abi ja tuge. Kasvanud on kohtunike läbipõlemise oht. Osa kolleege on süsteemist lahkunud või lahkumas, kuivõrd neile ei sobi töökorraldus või -õhkkond. Kohtunike koormused on sama palga juures ebavõrdsed, lisatöö või parem töö ei ole motiveeritud, kohtunike karjäärivõimalused on piiratud. Töötajate voolavus on ületanud tavapärase piiri. Vaidlusi on tekitanud kohtunikelt oodatav arvestuslik tööpanus 1600 tundi aastas, mis on aluseks asjade jagamisel ja koormuse arvestamisel.

Ehkki oleme teinud samme kohtunike spetsialiseerumise suunas, on see eriti just väikestes kohtumajades piiratud. Kiirete muutustega (töökoormuse järsk tõus ühes valdkonnas või piirkonnas, võimalikes kriisiolukordades reageerimine) toimetulekuks tõhusaid meetmeid ei ole. Kohtute juhtimine on ebatõhus, kuna esimeeste volitused on piiratud ja kohtute üldkogudel on ülemäära suur roll töö korraldamisel. Eri kohtuasutused konkureerivad samale napile ressursile, milleks on esmajoones uued kohtunikukohad ja personali palgavahendid. Kohtumajad on kohati muutunud töökohana näilikuks, kui suur osa kohtunikest või muust personalist sõidab sinna vaid ajuti, tehes enamasti kaugtööd, seda ka teistes kohtumajades.

Paljud tehnilised töövahendid on aegunud ja takistavad kohati õigusemõistmist, mitte ei aita sellele kaasa. Tehnika asendamine on vaevaline ja veniv.

Ootused kohtunike distsiplinaarvastutusele on suurenenud, samas on menetluse üldine korraldus ja kohtunike järelevalve koordineerimata ja lünklik, süütegude aegumistähtajad on ebaproportsionaalselt lühikesed, mis on kohati tekitanud ühiskonnas kohtunike n-ö karistamatuse tunde.

Kohtuhaldus on senini JDM-i vedamisel küll üldiselt toiminud, kuid ometigi on täitevvõimu kontroll kohtute eelarve ja tegevuse üle pigem vastuolus tänaste arusaamade ja trendidega Euroopas, kus kohtute haldamine on üha enam üle antud kohtutele endile. Kuigi erilist poliitilist sekkumist kohtute tegevusse ei ole seni praktikas olnud, ei taga senine süsteem selle välistamist edaspidi. Kohtute eelarveautonoomia põhiseadusliku institutsioonina on tagatud vaid Riigikohtule.

Kohtumenetlustest on avalikkuse silmis enim kriitikat pälvinud kriminaalmenetluse üldmenetluste aastatepikkune venimine, probleemid menetluse juhtimisel, inimeste vintsutamine jne. Aga venimist saab täheldada ka teistes kohtumenetlustes. Osalt on see seotud nii objektiivselt asjade keerulisemaks muutumisega kui ka seadusest ja kõrgemate kohtute praktikast tulenevate üha rangemate nõuetega menetlustele ja inimestel põhiõiguste kaitsele. Paradoksaalselt on murekoht see, et menetlusosaliste põhiõiguste kaitse sildi all muudetakse menetlust neile üha koormavamaks ja kulukamaks.

Oluliselt on vähenenud suulise menetluse vajalikkus, järjest enam kasutatakse kirjalikku ja videomenetlust, mille ulatuslikumat juurutamist takistab mh kasutatavate seadmete kohatine vananemine, napp töökindlus või ühildamatus.

Kohtumenetluse keskseks mureks esmajoones tsiviilasjades on see, et kohtunikul võib olla korraga eri staadiumites menetluses 100–200 asja, kõigi nendega pidevalt kursis olla on pea võimatu.

Kohtusse pöördumisel on tihti raske prognoosida selle edukuse tõenäosust, sellele kuluvat aega ja tehtavaid kulusid. Kvalifitseeritud õigusabi nii kohtumenetluses kui ka väljaspool seda ei ole paljudele kättesaadav. Tihti komistatakse ebaprofessionaalse ja kontrollimata nn säästuõigusabi otsa ning kantakse sellega seoses kahju. Paljudes piirkondades puuduvad advokaadid. Lepitusmenetlus ja vahekohtumenetlus kohtumenetluse mõistliku alternatiivina ei ole tõhusalt rakendunud.

4. Kohtureformi põhisuunad ja eesmärgid: kohtuhalduse täitevvõimult ülevõtmine, kohtukorralduse tõhustamine ja kohtumenetluste optimeerimine

Kohtunikukond on aktiivselt otsinud lahendusi probleemidele, et tagada kohtusüsteemi jätkusuutlik areng. Kohtute haldamise nõukoda (KHN) kiitis 2024. a sügisel heaks [kohtute arengukava](#), milles on kirjeldatud ambitsioonikaid eesmärke kogu kohtusüsteemi ümberkorraldamiseks. Arengukava järgi on kohtusüsteemi väärtusteks ja eesmärkideks inimkeskne lähenemine, kiire ja kvaliteetne õigusemõistmine, ettenähtav ja järjepidev kohtumenetlus, tõhusad digilahendused, muutuv ja avatud organisatsioon ning sidus ja ühtne kohtuvõim. Samuti on KHN kiitnud heaks kohtute uue haldusmudeli.

Eelnevast lähtudes võiks muuta nii kohtukorraldust, kohtuhaldust kui ka kohtumenetlust. Elluviimist ootab kava kohtumenetluse digiteerimise uue etapi ja tehisintellekti süsteemse kasutuselevõtu kohta. Kõige üldisemalt võiks teha järgmised põhilised muudatused:

- Anda I ja II astme kohtute haldamine üle iseseisvale asutusele, kohtute haldus- ja arendusnõukogule ja kohtuhaldusteenistusele ning muuta kohtud eelarveliselt iseseisvaks põhiseaduslikuks institutsiooniks.
- Ühendada sama astme kohtud organisatsiooniliselt, st Eestisse jääks üks maakohus, üks halduskohus, üks ringkonnakohus ja Riigikohus.
- Muuta kohtu juhtimine tõhusamaks, suurendades kohtu esimehe otsustusõigust ja samas vastutust, asendades kohtu üldkogu senise otsustuspädevuse osaliselt kohtunike valitud eestseisuse püsiva nõuandepädevusega.
- Muuta kohtute töökorraldus rohkem meeskonnapõhiseks ning soodustada kohtunike ja kohtuametnike spetsialiseerumist.
- Tõhustada kohtumenetlust.
- Võimaldada kohtujuristide tasustamise diferentseerimist ja arengut.
- Muuta kohtunike töökohtade ja istungite pidamise korraldus paindlikumaks, tagades inimestele töö ja menetlusosalistele asja arutamise sobivamas kohas, võttes kasutusele kõigi kohtumajade ruumi- ja teenuseressursi.
- Viia ajutise töökoormuse tõusuga toimetulekuks ja kohtunikuametiks valmistumiseks sisse asenduskohtuniku instituut.
- Kaotada rahvakohtunike institutsioon.
- Tõhustada kohtunike järelevalvet ja distsiplinaarvastutust, näha ette selgemad võimalused tervise tõttu või isikuomaduste või ebapiisava kvalifikatsiooni tõttu ametisse sobimatu kohtuniku ametist vabastamiseks.
- Viia kohtust välja asjad, mille lahendamisel pole kohtu roll hädavajalik, ja anda osa kitsalt õigusemõistmiseks olevaid tegevusi üle kohtunikuabidele ja kohtujuristidele.
- Piirata edasikaebet kohtuasjades, kus see ei ole hädavajalik.

5. Kohtuhalduse ülevõtmine ning eelarveline sõltumatus ja paindlikkus

Kohtuhalduse muutmise ettepanek on kohtunikukonnas leidnud laialdast toetust.

Tõhus autonoomne kohtuhaldus vajab maksimaalset eelarvelist võimekust ja sõltumatust. Uue asutuse ja süsteemi rakendamisega kaasnevad paratamatult nii ühekordsed kulud kui ka hilisemad püsikulud, mille katmine tuleb tagada. Selleks oleks vaja sisuliselt igal aastal sõlmida Riigikoguga täitevvõimust sõltumata kokkulepe kohtusüsteemi rahastamise ja oodatava teenuse taseme kohta.

Kohtusüsteem peaks olema osa sisejulgeolekust. Kohtusüsteem tuleks välja jätta edasistest riigieelarve kärbetest. Kohtusüsteemi eelarve- ja personalikorraldus oleks oluliselt efektiivsem, kui kohtutele eraldatud vahendid poleks piiratud sisemiste kunstlike barjääridega – praegu näiteks ei saa kohtunike palgarahast üle jäävat summat kasutada muude kulude katteks. Arvestuslikest kuludest loobumisega kaasnev finantsrisk on väike, võrreldes ka suure vea korral maksimaalselt ühe maakohtuniku aastapalgaga. Samas on igal aastal nt kolm-neli kohtunikku pikaajalisel vanemapuhkusel, mis tähendab, et kohtunike palgavahendite valesi arvutamise risk on selle kaudu kolm neli korda täiendavalt maandatud. Lisaks jäävad ka kohtusüsteemil üldjuhul aasta lõpus eelarvevahendid osaliselt kasutamata ja kantakse üle järgmisesse aastasse. Küll aga annaks üks ja ühine rahakott kohtusüsteemile mh võimaluse ise valikuid teha, kas täita kohtunikukohti, neid juurde luua või panustada hoopis rohkem tugipersonali. Ka kohtuniku ajutisel eemalolekul pikaajalise haiguse või roteerumise tõttu saaks palgata kohtuniku palgaraha arvelt ajutist lisapersonali. Senine süsteem kohtunikukohtade kalkultatsioonita lisandumise kohta ei ole jätkusuutlik. Liiatigi peaks eelarvekulude arvestuslikkus või mitteamvestuslikkus olulise küsimusena nähtuma püsivalt seadusest ja mitte iga kord riigieelarvest.

Kohtuhalduse üleandmine peab tagama kohtusüsteemile ka kontrolli kohtuinfosüsteemi ja teiste kohtu pädevuses olevate asjadega seotud infosüsteemide (nagu maksekäsu, kinnistusraamatu ja äriregistri infosüsteemi) üle. On oluline, et kohtud oleksid nende süsteemide arendamisel ja kontrollimisel sisuliseks tellijaks.

Kohtuhaldusmudeli muutmine senise kohtukorralduse raames võib küll suurendada abstraktselt kohtute iseseisvust ja sõltumatust täitevvõimust, kuid paraku ei muuda see kohtumenetlusi kiiremaks ega kohtute toimimist tõhusamaks. Pigem võib uus süsteem ilma täiendavate muudatusteta tähendada püsivat kohtute ebatervet konkurentsi napile ressursile. Ehk lisaks on hädavajalik ka kohtukorralduse reform, mille tulemusel ühendatakse kohtuasutused, minnakse üle ühtsele tööjaotusplaanile ja muudetakse nii kohtukorraldust kui ka menetlusi.

6. Kohtukorralduse ja kohtunike töökorralduse suuremad muutused

Kohtu arengukava järgi peaks kohus olema vastutustundlikult juhitud terviklik tänapäevane organisatsioon, mis täidab oma ülesandeid efektiivselt ja kvaliteetselt. Kui kohtud juhivad ja haldavad ennast ise, tuleb leida ka võimalusi juhtimise ja töökorralduse tõhustamiseks.

Lähtudes kohtute arengukavast võiks muuta kohtute töökorraldust järgmiselt:

- liita asjade ühtseks jagamiseks ja kohtusüsteemi tõhusamaks juhtimiseks sama astme kohtud üleriigilisteks kohtuteks, kus kehtiks ühtne tööjaotusplaan, suurem spetsialiseerumine ja tööjaotus;
- minna kohtute juhtimisel üle mudelile, kus otsustusõigus oleks senisest enam kohtujuhil koos kohtunikke esindava eestseisusega;
- juurutada senise jäiga töökorraldusmudeli „kohtunik – personaalne kohtujurist – personaalne sekretär“ asemel suuremad menetlusgrupid parema tööjaotuse põhimõttel;
- luua paindlikud võimalused töökoormuse lühiajalise tõusu või kohtunike ajutise eemalviibimisega toimetulekuks;
- kaotada rahvakohtunikud;
- suurendada kohtuniku vastutust, täpsustada distsiplinaarvastutust ja näha ette selgem regulatsioon tööga mitte toime tuleva kohtuniku hindamiseks ja ametist vabastamiseks.

Neist ettepanekutest on kohtunikukonnas leidnud suuremat vastuseisu kohtute ühendamine ja ühtne tööjaotusplaan, kohtujuhi pädevuse suurendamine, eestseisuse moodustamine ja personaalse menetlusgrupi kaotamine.

Kohtute ühendamise mõte on esmajoones tekitada paindlik kohtuasjade üle riigi jagamise süsteem, millega oleks võimalik keeruliste kompensatsioonimehhanismideta ühtlustada kohtunike töökoormus, vältida asjade kuhjumist, mh kohtunike ajutisel eemalviibimisel, võimaldada kohtunike tõhusamat koostööd üle riigi ning huvitavate ja ka keerulisemate asjade lahendamist kõikidele kohtunikele. Muu hulgas võimaldaks kohtute ühendamine:

- suunata materiaalne ja inimressurss sinna, kus seda on asjade lahendamiseks parasjagu kõige enam vaja;
- ühtlustada intelligentse asjade jagamise süsteemi alusel töökoormust ja välistada vajadust menetlusse võetud asju hiljem asutuse sees ümber jagada;
- kohtunikel mõistlikult spetsialiseeruda (kohtunikult ei saa oodata kõiki liiki asjade võrdset tundmist ja iga valdkonnaga jooksvalt kurssi viimine kulutab asjatult ressursi) ning tagada kohtunikele huvitavate ja väljakutset pakkuvate asjade lahendamine üle riigi;
- luua tõhusad üleriigilised valdkonnapõhised osakonnad ja ühendada teadmised;
- korraldada paindlikult kohtunike ja kohtuametnike asendamist;
- kohtunikul töötada elukohale lähimas või sobivamas kohtumajas ja teha ka kaugtööd;
- pidada istungeid sobivates kohtumajades, kasutades ära kogu saaliressursi üle Eesti, säilitada ühtlasi kohtumajades optimaalse õigusemõistmise ja pigem rajada kohtuga suhtlemiseks riigimajades kontaktpunkte üle riigi juurde;
- ühtlustada kohtupraktikat ja menetlusaegasid üle riigi;
- tsentraliseerida ja ühtlustada paremini tugiteenused, nagu nt personalitöö, kättetoimetamine ja kommunikatsioon;
- tõhustada juhtimist ja tugevdada eelarveläbirääkimistel seniste killustunud asutuste asemel loodud suuremate kohtuasutuste positsiooni;

- võimaldada töökoormuse ühtlustamiseks jm olulisel põhjusel halduskohtunikel lahendada ka teatud haldusasjadega sarnanevaid spetsiifilisi tsiviilasju, nagu nt isiku paigutamine kinnisesse asutusse, juurdepääsuteede määramine;
- vähendada tõhusama ressursikasutusega vajadust personali järele ja suunata säästetu süsteemi parandamisse;
- toimida kohtul vajadusel tõhusamalt kriisi- või sõjaolukorras.

Kolleeptide esitatud vastuargumendid on enamuses ümberlükatavad või riskid maandatavad. Asjade jagamise süsteem peab olema intelligentne ja arvestama lisaks koormuse ühtlustamisele istungite ja teiste suuliste menetlustoimingute puhul kohtuniku läheduse ja menetlusosaliste ootustega, vältimaks kohtunike ja menetlusosaliste ebamõistlikku sõitmist. Asjade jagamisel tuleb arvestada ka seda, mis tüüpi asjades on eelduslikult istung vajalik. Kohtunike spetsialiseerumisega kaasneb eelduslikult efektiivsem kohtumenetlus, paraneb kohtuotsuste ette prognoositavus, samuti paraneb kohtunike kompetentsus. Suure kohtu eelis väikese ees on ka mastaabiefekt, üks kohus võimaldab vähendada oluliselt korduvust ja eraldi struktuurist tingitud bürokraatiat.

Asjade pidev ümberjaotamine või üleriigiline jagamine ilma kohtuid liitmata tooks tõenäoliselt kaasa pidevad selleteemalised vaidlused, samuti suuremad koormuste võrdluse ja kohtualluvuse probleemid. Kohtuid on ajaloos liidetud korduvalt, tagamaks suurem paindlikkus ja ressurside koondamine. Viimati toimus see ulatuslikult aastal 2006. Arvestades nii teiste riikide kogemusi kui ka meie oma riigiasutuste suurust, ei saa pidada põhjendatuks hirmu, et suur kohus muutuks juhitamatuks või liigselt bürokraatlikuks. Võimalike poliitiliste mõjutuste vastu aitab laiem kohtunikukonna omavalitsus.

Kohtu esimehel ei ole võimalik organisatsiooni tõhusalt juhtida, kui olulised otsused tuleb pidevalt kooskõlastada suure hulga töökollektiivi liikmetega. Rollijaotuse järgi peaks kohtunike roll olema esmajoones õiguse mõistmine, selle korrakohase toimimise tagamine on kohtu juhtkonna, kohtuhaldusteenistuse ning loodava kohtute haldus- ja arendusnõukogu (KHAN) ülesanne. Kohtunikud saavad olulisemates küsimustes kaasa rääkida nii kohtunike täiskogul kui ka kohtute üldkogudel, ennekoike saavad nad aga valida oma esindajad kohtute eestseisustesse.

Töökorraldus, kus enamiku kohtunikega on nn **menetlusgrupi** kaudu seotud tema isiklik kohtujurist ja sekretär, on liiga kulukas ja kohmakas ega ole jätkusuutlik. Pidev kaadrivoolavus, ebaühtlase tasemega ametnikud, tehnilisemate ametite automatiseerimine ja vajadus teistsuguse tugitöö järele teevad muutuse paratamatuks ning menetlusgrupid suuremaks ja meeskonnapõhisemaks. Kohtujuristide kasutamine süsteemiüleselt võimaldaks neil ka rohkem spetsialiseeruda ja neid paremini kohtuniku tööks ette valmistada. Üha teravamaks muutub vajadus spetsialiseerida osa personali eelmenetluse sujuva kulgemise tagamiseks, kuna asjad ootavad seal praegu pikalt oma järjekorda.

Koos struktuurimuudatustega ja töö tõhustamisega tuleks taastada ka kohtunikelt äravõetud garantiisid. Nii tuleks taastada kohtunike, kohtunikuabide ja kohtujuristide palgaindeks 2026.

aastast, nagu eelmine valitsus seda ka lubas. Kohtunike motiveerimiseks suure töökoormusega toimetulekuks tuleks parandada kohtunike sotsiaalseid garantiisid, nähes mh ette laiemad võimalused lisatasudeks ja pensionimakseteks ja taastades kohtunike töövõimetushüvitise ning samas vähendades tegevuspiiranguid.

7. Menetlusmuudatused

Ühiskonnas tajutakse suurimaid probleeme kriminaalmenetluse üldmenetluses, mis kestavad tihti ebamõistlikult kaua, on ettearvamatud ja vähemalt kohati mõõdutundetult ressursimahukad. Seni on suudetud menetlusreegleid parandada vaid kosmeetiliselt, kuid loodetavasti Riigikogus olev menetlusmuudatuste pakett suudab lõpuks ka seda menetlust paremini ohjata ja kontsentreerida. Omad mured on ka haldus- ja tsiviilkohtumenetluste korralduses. Menetluskorraldused peavad käima ühte sammu ühiskonna arenguga. Muu hulgas peaksid menetlusreeglid soodustama digitaalset menetlust ja säästvamaid lahendusi.

Konkreetselt võiksid muudatused seisneda järgmises:

- Viia kohtu pädevusest välja asjad, mida on otstarbekam lahendada kohtuväliselt, nt haldusmenetluses (nt kohtuväline õigusabi, notaritasust vabastamine, täitemenetluste aegumise otsustamine, alghinna määramine täitemenetluses).
- Rakendada tõhusalt kohtuväliseid lepitusmenetlusi, mh perekonnaasjade ja naabrivaidluste lahendamiseks.
- Ühtlustada kohtumenetluste liike, kõrvaldades põhjendamatud erisused, nt edasikaebe kordades ja tähtaegades.
- Standardiseerida tehnilistes küsimustes menetlusi ja kasutada rohkem kohtuametnikke.
- Vähendada kohtusaalis toimuva istungi kohustust ja anda kohtunikule paindlik võimalus menetlusviis valida.
- Vähendada tehisintellekti kasutades inimressurssi protokollimisele ja tõlkimisele, lihtsustada protokollide asendamist salvestisega.
- Piirata asjakohatute menetluskirjelduste ja tõendite massilist esitamist ja menetluse koormamist.
- Tõhustada kättetoimetamist, mh kõrvalehoidvatele isikutele avalike teenuste osutamise piiramisega.
- Suurendada lihtmenetluse rahalist piiri ja kohtu otsustusvabadust.
- Piirata ajaliselt tsiviilkohtumenetluses tagaseljaotsusele kaja esitamist.
- Kujundada tõhusalt ümber maksekäsu kiirmenetlus, parandades võlgniku kaitset röövellike tarbijakrediidinõuete maksmapanekul.
- Piirata seniste kohati nominaalsete (just halduskohtumenetluses) riigilõivude suurendamise kaudu ebamõistlikku edasikaevet ja tugevdada esimest kohtuastet.
- Lihtsustada edulootuseta apellatsioonkaebuste menetlusse võtmisest keeldumist.

8. Kohtumenetluse digiteerimise uus etapp ja tehisintellekti kasutuselevõtt

Kohtumenetlusi aitaks oluliselt tõhustada uue tehisintellekti baseeruva infosüsteemi kasutuselevõtt ja kohtusse pöördujatele nutikate abivahendite pakkumine.

Muu hulgas võiks tehisintellekt olla abiks järgmiselt:

- Anda professionaalseid vastuseid õigusküsimustes, hinnata kohtusse pöördumise mõistlikkust ja tulemuslikkust.
- Koostada automatiseeritult andmepõhise süsteemi vahendusel lihtsamaid avaldusi.
- Teha kohtupoolne avalduste esmane kiire kontroll ja käivitada võimalike puuduste (nt riigilõivu vähendamismine, ebaselged nõuded) kõrvaldamine.
- Jagada kohtuasjad kohtunike vahel loogiliselt ja õiglaselt, arvestades mh kohtunike spetsialiseerumist, koormust, istungi vajalikkust, kohtu lähedust menetlusosalistele jms.
- Hoida asjade menetlemisel silm peal ja toimetada eelmenetlust katkestuseta.
- Töödelda menetluskokkuvõtteid ja tõendeid, mis annaks lihtsalt pildi vaidluse põhiesemest ja tõendamisele kuuluvatest asjaoludest, ning pakkuda välja selgitused pooltele.
- Aidata dünaamilise andmebaasidega ühendamise kaudu kohaldada õigust, pakkudes välja nii esialgse lahenduse asjas kui ka otsuse põhjenduste projekti, mida inimene saaks üle vaadata ja kontrollida.
- Luua täitemenetluse infosüsteemi KIS-iga sidudes ülevaade kohtulahendite täitmisest, mh palju täitmisele esitatakse, mis valdkonnas, palju neist sundkorras täidetakse, palju jääbki täitmata jne.

9. Reformi eeldatavad mõjud kohtuskäijatele, kohtunikele jt töötajatele ning ühiskonnale tervikuna

Kokkuvõttes võiks kohtureform:

- Suurendada kohtute sõltumatust ja iseseisvust, sh tõhustada juhtimist ja eelarvekasutamist.
- Lühendada menetlustähtaegu ning parandada menetluste kvaliteeti ja ettenähtavust, suurendades menetlusosaliste rahulolu.
- Tagada paremini kohtumenetluses osalejate võrdne kohtlemine.
- Luua tingimused tehisintellekti laiaks kasutuselevõtuks kohtutegevuse korraldamisel ja kohtumenetlustes.
- Ühendada kogu kohtusüsteemis olev inim- ja muu ressurss ja muuta selle kasutamine paindlikuks.
- Vähendada personalivajadust süsteemis ja keskenduda kõrgelt kvalifitseeritud tööjõu leidmisele, hoidmisele ja motiveerimisele, suurendades samas ka vastutust, ja luua selged alused tööga mitte toimetuleva kohtuniku vabastamiseks.

Inimese jaoks ei tohi muudatused kohtusse pöördumist halvendada. Kohtumajade paiknemise võiks otsustada seadusandja. Üle riigi võiks olla tagatud kohapealsed kontaktpunktid, mille kaudu saaks ka vähekindlustatud inimesed suuliselt pöörduda kohtusse, kus teda abistataks avalduste koostamisel. Samuti võiks seal tagada osaluse kohtuistungil videosilla kaudu, kui

füüsiline kohalolek pole hädavajalik. Vältimatuks jääks kohtunikepoolne isikute ärakuulamine perekonnaasjades ja nt hooldekodudes. Vajadusel võiks kohtunikud korraldada perioodiliselt ka väljasõiduistungeid maakondadesse.

Kohtureformi järjekindla elluviimise tulemusena muutuks õigusemõistmine kohtusse pöördujate jaoks tõhusamaks, kvaliteetsemaks, ettearvatavamaks, kiiremaks ja säästlikumaks. Paindliku kohtuasjade üle riigi jagamise süsteemiga on võimalik ühtlustada kohtunike töökoormust, lihtsustada asendamist ja vältida asjade kuhjumist. Samuti aitavad asja sujuvamale lahendamisele kaasa spetsialiseerunud kohtunikud, kes saavad keskenduda ja detailselt tunda ühte-kahte valdkonda.

Jääb üle loota, et pikka aega mõlgutatud reformimõtted saavad ka seaduseks ja väljenduvad edasi juba konkreetsetes tegevustes. Et Eesti kohtusüsteem oleks eeskujuks teistele riikidele ja ennekõike pakuks rahulolu Eesti inimestele.